

Wie is hier nou jaloers?

Over de positie van de vrouw in het Tiende Gebod

Willien van Wieringen

Begeerte op zich is niet zichtbaar. Uiting geven eraan kan dat wel zijn: zeggen dat je naar iemand verlangt, of proberen in het bezit te komen van iets wat niet van jou is. Het tiende gebod maakt geen onderscheid: wie begeert, is in overtreding. Begeren is een innerlijke beweging die de sociale omgeving kan bedreigen. Wie de spullen van een ander begeert en die begeerte omzet in daden, verstoort de sociale coherentie. Ook de relatie tussen God en mens komt op het spel te staan. God is eigenaar van en heerser over al wat leeft en is. Het past de mens niet om zich meer te willen toe-eigenen dan hem door God gegeven is. Naleving van het gebod garandeert een goede relatie tussen individuen onderling en tussen het individu en God. Laten we het gebod eens nader bekijken: voor wie geldt het, en wat is in het geding?

Bajit

Een centraal thema in dit gebod wordt gevormd door 'het huis van je naaste'. Bajit is onder meer de samenvattende term voor de economische en sociaal-familiaire eenheid die een *extended family* uitmaakt,¹ en waaronder ook veld, slaaf, slavin, os en ezel zijn onder te brengen. De bestendigheid van een huis hangt af van de economische stabiliteit en een ononderbroken lijn van generaties. Met name het vierde gebod (het eren van de ouders), het vijfde (het onderhouden van de rustdag) en dit laatste gebod (het vermijden van mogelijke bedreigingen van de stabiliteit) waarborgen die bestendigheid.² De invulling van een huis bepaalt de plaats van een man op de sociale ladder: de hoeveelheid land, personeel en vee tonen de status van de eigenaar. Daarom is juist dit huis bron van mogelijke conflicten door afgunst en verlangen. Zo kan het huis zorgen voor zowel stabiliteit in economische zin als instabiliteit in het intermenselijk verkeer. Hiermee is gezegd dat wie zich houdt aan het tiende gebod, een vredig sociaal verkeer garandeert en de ruimte heeft om God, heerser en eigenaar van alles, te dienen.

Eén gebod, twee versies

Het begeertegedebod staat zowel in Exodus 20:17 als in Deuteronomium 5:21, maar de twee versies verschillen wel van elkaar. In de Exodusversie wordt tweemaal begeren (*chamad*) gebruikt, de Deuteronomiumtekst kent zowel begeren (*chamad*) als verlan-

gen naar (>awa). Misschien heeft de Deuteronomiumwetschrijver³ een stilistische variatie willen aanbrenghen. Het is echter ook mogelijk dat hij een inhoudelijk verschil heeft willen aangeven tussen de soort van begeren die in het geding is. Alsof het begeren van de vrouw van je naaste van een andere orde is dan het verlangen naar iemands eigendommen.

De volgordes van de te begeren zaken verschillen van elkaar: in de Exodusversie is er eerst sprake van het huis van je naaste, dan van de vrouw van je naaste. In Deuteronomium wordt eerst de vrouw van je naaste genoemd, dan het huis van je naaste. Ook is er een kleine syntactische afwijking te zien tussen de twee versies.

In de Exodusversie wordt eerst huis genoemd, daarna de vrouw, het personeel en de dieren. Deze vormen samen een cluster, te zien aan de herhaling van het werkwoord begeren. Er ontstaat een tweeluik dat gevormd wordt door huis enerzijds en de vrouw, het personeel en de dieren anderzijds, waarbij het tweede luik de invulling vormt van het eerste. In de Deuteronomiumversie wordt echter vrouw eerst genoemd en daarna huis, ingevuld door zijn veld, zijn slaaf of zijn slavin, zijn os of zijn ezel. Hierdoor draait het bij huis om de middelen van bestaan.

Ook de grammaticale vormgeving van de opsomming is een aanwijzing voor de betekenisgeving ervan. In Deuteronomium 5:21 is er geen koppelteken (copula) vóór veld. Dat lijkt een klein verschil, maar voor de betekenisgeving kan het van belang zijn. In de Exodusversie loopt de opsomming syntactisch gezien na de vrouw door vanwege die copula: de vrouw van je naaste, noch zijn slaaf of slavin, noch zijn os of zijn ezel. Hierdoor wegen alle leden van de opsomming even zwaar. In de Deuteronomiumversie ligt dit anders. Doordat de copula ontbreekt zou er sprake kunnen zijn van een a-syndetische opsomming, en is er geen inhoudelijke consequentie aan deze syntactische variatie te verbinden. Er is ook een andere interpretatie mogelijk, en die hangt samen met wat eerder is gezegd over het containerbegrip huis. Dat wat volgt op het huis van je naaste is dan geen vervolg van de opsomming, maar een inhoudelijke invulling van die term.

In beide versies kan de slotzin 'al wat aan je naaste behoort' worden opgevat als aanvulling ('ook alles

'Je zult niet begeren de vrouw van je naaste, je zult niet verlangen naar het huis van je naaste: zijn veld, zijn slaaf of zijn slavin, zijn os of zijn ezel, of al wat aan je naaste behoort' (Deut. 5:21): vermoedelijk worden hier mannen aangesproken: zij zijn, in de heteroseksueel georiënteerde wereld van de bijbel, bevatelijk voor de aantrekkingskracht van een vrouw, en zij zijn degenen voor wie bestaansmiddelen onderdeel vormen van hun sociale identiteit. In hoeverre vrouwen binnen het bereik van dit gebod vallen, is de vraag die in deze bijdrage wordt gesteld. Het is geen vraag die vanzelfsprekend aan de orde komt in literatuur over de Tien Woorden, maar zij is wel relevant voor een groot deel van de bijbellezers – bijvoorbeeld omdat zij vrouw zijn.

Willien van Wieringen is neerlandica en bijbelwetenschapper, en is redactievoorzitter van Interpretatie.

¹ Zie bijvoorbeeld het lemma 'huis' in C.J. den Heyer en P. Schelling, *Symbolen in de bijbel. Woorden en hun betekenis*. Zoetermeer: Meinema, 2000², p. 213-217.

² Zie H. Sivan, *Between Women, Man and God, A New Interpretation of the Ten Commandments*, New York: T&T Clark International, 2004, p. 208-220.

³ De 'wetgever' is JHWH, met 'wetschrijver' wordt hier degene bedoeld die de wet heeft genoteerd.

wat niet genoemd is'), of als samenvatting ('alles wat genoemd is'). Als de slotzinnen worden opgevat als samenvatting,⁴ dan wordt in de Exodusversie de vrouw gecategoriseerd als onderdeel van 'al wat aan je naaste behoort'. In de Deuteronomiumversie valt zij, op basis van de conclusies aangaande objecten en syntax, niet binnen deze categorie. Zij is hier geen onderdeel van de economische middelen, maar vult

Foto: Anton Sinke

een eigen positie. De combinatie van het verschil in gebruikte werkwoorden en de grammaticale positie die de vrouw inneemt in de twee versies leiden tot de conclusie dat de Exodusversie een ander beeld van de vrouw weergeeft dan de Deuteronomiumversie. De vrouw is in de Exodustekst onderdeel van het geheel, onlosmakelijk verbonden met de rest van het huis. Het feit dat de vrouw het eerste lid van de opsomming is, geeft aan dat zij weliswaar onderdeel is, maar wel het belangrijkste. Daarna volgen de slaaf, de slavin, de os en de ezel. De wetschrijver die in Deuteronomium het gebod heeft genoteerd, geeft aan de vrouw een andere positie: zij wordt los van het huis gepresenteerd, en ook nog vóór het huis genoemd, en met een ander werkwoord dan in combinatie met huis wordt gebezigd. De vrouw van de naaste neemt bij dit gebod een belangrijker positie in dan het huis van de naaste. In de Deuteronomiumversie is de positie van de vrouw daarmee een andere dan in de Exodusversie: afgezonderd, belangrijker. Zou het begeren van de vrouw van je naaste tot een groter gevaar voor ordeverstoring binnen de gemeenschap worden gerekend dan het verlangen naar diens bezittingen? Het is in elk geval een gevaar apart.

Bekoring

Waarom heeft de ene wetschrijver zich beperkt tot één werkwoord en heeft de ander twee werkwoorden gebruikt? De gebruikte werkwoorden liggen qua betekenis dicht tegen elkaar aan,⁵ maar er is een verschil aan te wijzen. *Chamad* lijkt meer betrekking te hebben op het begeren dat wordt voortgedreven door de emotie, dan *>awa* dat doet. Het begeren dat *chamad* weergeeft, wordt opgewekt doordat het ding waarnaar dan wel de persoon naar wie de begeerte uitgaat, er aantrekkelijk uitziet: een man ziet een vrouw, raakt onder haar bekoring en wil haar hebben. *>awa* heeft betrekking op de levensbehoeften van de mens, zoals eten (Mi. 7:1) en drinken (2 Sam. 23:15), en op het andere geslacht⁶ (Ps. 45:12, Jer. 2:24).

Als we de betekenissen en de gevonden bewijspplaatsen door trekken, dan lijkt het erop dat *>awa* in relatie tot het andere geslacht betrekking heeft op seksuele driften, en *chamad* op de emotionele aantrekkingskracht. *>awa* komt dan voort uit de onderbuik, *chamad* uit het hart.

In het verlengde hiervan verschilt de positie van de vrouw met het gebruikte werkwoord. In de Deuteronomiumwetstekst wordt *chamad* gebruikt met betrekking tot de vrouw: een man kan de vrouw van zijn naaste begeren doordat zijn hart geraakt wordt. Als de vrouw van zijn naaste genoemd was geweest in combinatie met *>awa*, dan zou hij door seks gedreven zijn in zijn verlangen naar haar.⁷

De gebezigde werkwoordsvormen in het gebod zijn in de gebiedende wijs mannelijk enkelvoud. Dit, en ook het gegeven dat er wordt gesproken over 'de vrouw van je naaste' en het 'huis van je naaste' zijn aanwijzingen dat dit gebod zich richt op mannen. Zij kunnen zich aangetrokken voelen door een vrouw die is getrouwd met een ander, en zij zijn degenen die het hoofd van het huis zijn. De positie van de vrouw is in het sociaal-economische verkeer een beperkte. Zij bestiert het huishouden, maar heeft het niet in bezit. Zij zorgt voor het gezin, en doet dat binnen de grenzen van die familie, maar is niet het hoofd ervan.

Sivan stelt dat in de Hebreeuwse bijbel vaak aan de hand van de rol van vrouwen duidelijk wordt gemaakt wat de normen zijn waaraan de gemeenschap zich dient te houden.⁸ Zij kunnen binnen een gemeenschap die zich houdt aan het Verbond door hun vrouw-zijn niet volledig samenvallen met de mensen die gebonden zijn aan het Verbond (*covenant men*) – want dat zijn mannen. Maar ze zijn ook niet volledig gediskwalificeerd voor het lidmaatschap van gemeenschappen die onder het Verbond vallen. Zij maken wel deel uit van die gemeenschap. Vrouwen worden zo binnen hun eigen gemeenschap tot 'de anderen'. De Tien Woorden regelen het omgaan met 'anderen', waaronder dingen, dieren en mensen – sommige mannen en alle vrouwen – vallen. Anderzijds helpen vrouwen mannen om te gaan

⁴ Cf. de bodewoorden in Ri 13.14.

⁵ Zie bijvoorbeeld Spreuken 6,26a, Ps 45:12, Ps 68:16; Ps 132:12.

⁶ Deze invulling komt uit TWAT, waar het verlangen naar het andere geslacht dus onder de eerste levensbehoeften wordt verstaan. Hier lijken seksuele driften bedoeld te zijn.

⁷ Zie Sivan 2004, 215v voor een interpretatie die de nadruk legt op de vrouw als bron van overtreding (o.a. verwoord als 'fugitive phantom of the self'). In de beperking van deze bijdrage, die draait om het tweede deel van het tiende gebod, moet deze interpretatie blijven liggen.

⁸ Vrouwen zijn 'disturbingly amphibious creatures', Sivan 2004, p. 223

met situaties die hen in conflict kunnen brengen met andere mannen en met zichzelf. Sivan zegt dat binnen de sociaal-religieuze context waarin de bijbel is ontstaan, vrouwen niet als zelfstandig handelende subjecten worden gezien, maar dat zij de scheidsrechters van de moraal vormen, zowel voor individuele mannen als voor de familie. De aanwezigheid van vrouwen doet er toe als het om moraliteit gaat: de continue verleiding die uitgaat van vrouwelijke stereotypen van gehoorzame dochters tot kuise echtgenoten, van hoeren tot heksen, zorgt voor een onderliggende eenheid in de grote variatie aan gezichtspunten die in de bijbel zijn te vinden. Een verteller kan verhalen weven waarin deze stereotypen mede het patroon van de vertelling bepalen. Als retorische figuren zijn vrouwen buigzaam en vluchtig: een verteller kan er alle kanten mee op om met behulp van deze personages zijn boodschap uit te dragen.

Katechismus

Dat is ook te zien in de laatste twee van de Tien Geboden zoals deze binnen de Rooms-Katholieke kerk fungeren:⁹

- IX. Gij zult geen onkuisheid begeren. (Ex. 20:17; Mat. 5:28)
- X. Gij zult niet onrechtvaardig begeren, wat uw naaste toebehoort. (Ex. 20:17; Deut 5,21; Mat. 6.21):

Interessant is de onderscheiding die wordt aangebracht in de Exodus- en de Deuteronomiumtekst en die resulteert in twee aparte geboden, namelijk IX en X. Deze onderscheiding kan alleen aangebracht worden als de bijbehorende verzen op een bepaalde manier worden ingezet. In de 'Katechismus van de Katholieke Kerk' is dat als volgt gebeurd.

Exodus 20:17 wordt in zijn geheel geciteerd bij de behandeling van het negende gebod. De Deuteronomiumtekst ontbreekt. Exodus 20:17 wordt in verkorte vorm bij het tiende gebod geciteerd: 'Gij zult uw zinnen niet zetten (...) op iets wat uw naaste toebehoort.' Midden in het citaat van Deuteronomium 5:21 is een cesuur aangebracht: alleen het tweede deel van het vers wordt geciteerd, te weten 'het huis van uw naaste, noch op zijn land, zijn slaaf of zijn slavin, zijn rund of zijn ezel of iets dat hem toebehoort'. Het begeren van de vrouw van je naaste krijgt een specifieke invulling: het wordt 'onkuisheid' begeren. In de uitleg die erop volgt wordt de context van begeren via abstractie breed getrokken naar 'de loutering van het hart' en 'de strijd om de zuiverheid'. Het negende gebod is hier het geestelijke equivalent van het zesde gebod, dat in de uitleg handelt om seksualiteit binnen het huwelijk als enig geoorloofde variant. De vrouw van je naaste is in het negende gebod als begerenswaardig object verdwenen door de interpretatie van

onkuisheid. In het tiende gebod is zij verdwenen uit de citaten en speelt zij ook geen rol in de uitleg, door de interpretatie dat dit gebod gaat over afgunst als een van de hoofdondeugden. Er lijkt een paradoxale beweging zichtbaar te worden: de positionering van de vrouw in de grondteksten is verdwenen in de uitleg van de Katechismus. Maar doordat de geboden worden uitgelegd als geldend voor iedereen, is de adressering die in de bijbel aan de mannen is gericht, in de Katechismus aan zowel mannen als vrouwen gericht. Zo zijn de richtlijnen van de Rooms-Katholieke Kerk hier – wellicht tot verrassing van de lezer – moderner te noemen dan die van de bijbel.

Wie is hier nou jaloers?

Een wetschrijver kan door zijn verwoording aangeven hoe tegen vrouwen wordt aangekeken in de context waarin de desbetreffende wet functioneert. In de sociale omgeving van de Exodusversie behoort de vrouw tot het huis van iemand, en is zij onderdeel van de middelen van bestaan. Het begeren van de vrouw van iemand anders zou dan wellicht eerder als jaloezie te zien zijn, dan als een lustgestuurde emotie. In de Deuteronomium-georiënteerde samenleving is het begeren van de vrouw van iemand een andere categorie dan het verlangen naar diens materiële bezit. De vrouw wordt vanuit dit perspectief minder 'verdingd': zij is een persoon naar wie het hart kan uitgaan. De casuïstiek die het Deuteronomiumboek biedt ter ondersteuning van de toepassing van de Tien Woorden, geeft aan dat de vrouw van een naaste (de weduwe van een broer) recht heeft op een nieuwe huwelijksverbintenis. Als een zwager huwt met de vrouw van zijn overleden broer, overtreedt hij niet het gebod. De vrouw wordt door toepassing van deze casus beschermd. De casuïstiek laat daarnaast zien dat een vrouw medeschuldig is als een man andermans vrouw begeert, indien zij niet luidkeels protesteert als deze man haar te na komt. Ook is zij onschuldig als ze niet protesteert omdat het toch geen zin heeft. De vrouw wordt hier als mondig persoon neergezet. De man is de directe adressant van het *chamad*/*awa*-gebod, de vrouw blijkt wat het *chamad*-gebod betreft in de praktijk de adressant in afgeleide zin te zijn.

In de lijn die valt te trekken tussen de bijbelteksten en de vertaling naar moderne tijden die de Katechismus verwoordt, is te zien dat juist door de vrouw uit de tekst van de geboden te halen, zij wordt toegevoegd aan de rechtstreekse adressanten. Het gebod gaat niet langer slechts over haar, de begerenswaardige, maar is ook gericht tot haar, de begerende.

⁹ De vermelde vindplaatsen in de bijbel zijn volgens de Katechismus van de Katholieke Kerk, die deze citeert en vervolgens uitlegt. De parallele Dtr-tekst bij IX ontbreekt. (KKK, p. 523)